

Η πηγή είναι :

Ν. Α. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ ΓΕΝΕΥΗΣ

**Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΤΗΣ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑΣ**

ΑΝΑΤΥΠΟ

από το Περιοδικό

«ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ»

ΤΟΜΟΣ Γ — 18 — ΜΑ-ΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1987

ΑΘΗΝΑΙ

ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ

Η Φιλοσοφία της Προπαγάνδας
Η ΜΕΛΕΤΗ ΜΙΑΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΣ

του Ν. Α. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΤΗΣ ΓΕΝΕΥΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θέμα της Προπαγάνδας έχει γίνει ιδιαίτερα επίκαιρο τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα. Ως πολιτικόν όπλο εμφανίζεται στην χώρα μας με ασυνήθιστη ενταση και μεθοδικότητα για πρώτη φορά. Η συστηματική χρήση της Προπαγάνδας, που με την τυφλή μίμηση των μεθόδων του ολοκληρωτισμού εισήγαγε στην Ελλάδα το ΠΑΣΟΚ, είναι η πρώτη από τις αιτίες που εξηγεί την απρόοπτη άνοδο του Κόμματος αυτού και την μέχρι στιγμής επικράτησή του στην πολιτική σκηνή της Ελλάδος. Και τούτο παρ' όλη την συντριπτική και εμφανέστατη πνευματική ανεπάρκεια και αποτυχία του σε όλους τους τομείς. Η δεύτερη αιτία που εξηγεί το ίδιο φαινόμενο, είναι ότι επί μακρότατο χρόνο το όπλο αυτό έχει χρησιμοποιείτο αποκλειστικώς από μία παράταξη χωρίς ή αντίθετη παράταξη να αντιληφθεί εγκαίρως τον κίνδυνο και να αντιδράσει καταλλήλως. Επανελήφθη και εδώ το ίδιο φαινόμενο όπως και κατά τους πρώτους χρόνους επικρατήσεως του Ναζιστικού Κινήματος στην Γερμανία. Την εξήγηση δίνει ο Tchakhotine εκφράζοντας μία γενική αλήθεια που θα επαναλαμβάνεται μοιραίως πάντοτε στην ιστορία μια και η ανθρώπινη ψυχολογία δεν προκειται ποτέ να αλλάξει. «Ποια είναι η φιλοσοφική λίθος αυτών των αλχημιστών της εποχής μας;» έρωτα ο Tchakhotine. «Η απάντησις είναι ότι τα όπλα αυτά είναι το μονοπώλιο τους διότι οι πολιτικοί τους αντίπαλοι δεν τα διακρίνουν ή, και αν τα βλέπουν, δεν καταδέχονται να τα χρησιμοποιήσουν διότι αυτό το θεωρούν πνευματική κατάπτωση». Αλλ' αυτή η πνευματική κατάπτωση είναι ένα μικρόβιο στο οποίο ο άνθρωπος οργανισμός είναι ιδιαίτερα επιρρεπής. Χωρίς την κατάλληλη αντίβωση, το μικρόβιο αυτό πολλαπλασιάζεται με γεωμετρική πρόοδο και τελικώς κατέχει ολον τον οργανισμό. Η πνευματική κατάπτωση είναι ακριβώς το κλίμα που επιδιώκει να δημιουργήσει η Προπαγάνδα διότι μόνο μέσα σε αυτό αναπτύσσεται. Δεν είναι τυχαία σύμπτωσις ότι στην σημερινή Ελλάδα η ηθική σήψη, ή απάτη και η διαφθορά συμβαδίζει με τον έξευτελισμό των αξιών και την εν γένει πολιτιστική και εκπαιδευτική άποσύνθεσι.

Στο σημείωμα αυτό δεν θα μας απασχολήσει ή ανάλυσι των επί μέρους μεθόδων, τεχνασμάτων, στρατηγικής και τακτικής της Προπαγάνδας, ή η αντιμετώπισις των. Έπ' αυτών, εξαιρετική για την συντομία της και περιεκτικότητά της είναι ή ανάλυσι που μας δίνει ο κ. Γ. Ν. Θεοφάνους, στο άρθρο του «Τί είναι Προπαγάνδα» (Ελεύθερη Κοινωνία, Τομος Γ', 15, Νοε-Δεκ. 1986). Στην Β' Έκδοσι του βιβλίου μου «Η Προπαγάνδα, μέσον βιασμού των λαών» (Εκδ. Σιδέρης) δίνω έμφασι στην ανάλυσι των μεθόδων που έχουν εφαρμοσθεί τελευταίως στην Ελλάδα και προβαίνω σε αναπροσαρμογή των Νομών του Quentin οδηγημένος, κυρίως, από της εμπειρίας της ελληνικής πραγματικότητας. Ιδιαίτερα θα τονίσω την προσθήκη του Νομού της Υποσχέσεως που αναφέρεται σε βαθύτερα ψυχολογικά αίτια, τα οποία διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Όλα όμως αυτά, ανήκουν στον τομέα της εμπειρικής παρατηρήσεως των γεγονότων, απαντούν στο ερώτημα quid facti. Στο σημείωμα τούτο θέλω να επιμείνω περισσότερο στην αναζήτησι των αρχών που αποτελούν την προϋπόθεσι των γεγονότων αυτής της εμπειρίας και, συνεπώς, καθιστούν την εμπειρία δυνατή. Το εγχείρημα αυτό άπαντα στο ερώτημα quid juris και οδηγεί, όπως θα δούμε, σε γενικότερες υποθέσεις που αφορούν στον ανθρώπινο ψυχισμό και στις ανθρώπινες πνευματικές δυνατότητες εν γένει.

Αναζήτηση των αρχών.

Το ενδιαφέρον μου για την Προπαγάνδα υπήρξε, κυρίως, δευτερογενές. Αποτελεί μίαν Case Study, την «μελέτη μιας περιπτώσεως», μέσα στα πλαίσια γενικωτέρων αναζητήσεων στον τομέα της Γνωσιολογίας. Είμαι άπο αυτούς που πιστεύουν ότι ή ερευνά πάνω στην αξία και τις δυνατότητες της ανθρώπινης γνώσεως είναι το πρωταρχικό πρόβλημα και ή αναγκαστική αφετηρία της φιλοσοφικής σκέψεως. Πώς είναι δυνατόν να έχουμε εμπιστοσύνη σε οτιδήποτε παρουσιάζεται ως επιστήμη, δηλαδή ως αληθής και ακριβής γνώσις, αν δεν έχουμε προηγουμένως προσπαθήσει να ερευνήσουμε το όργανο με το οποίον αυτή ή γνώσις καθίσταται δυνατή; Αν μπορώ σε τέτοιο θέμα να χρησιμοποιήσω μίαν υλιστική αναλογία, ασφαλώς δεν μας είναι έπιτρεπτο να ξεκινήσουμε σε μάκρυνα και ριψοκίνδυνο ταξίδι αν δεν γνωρίσουμε πρώτα τον τρόπο που λειτουργεί ή μηχανή του αυτοκινήτου μας και μέχρι που φθάνουν οι δυνατότητές της. Ετσι και στο θέμα της εμπειρικής γνώσεως, δεν είναι επιτρεπτό να σχηματίσω ή να ακολουθήσω οποιεσδήποτε πεποιθήσεις, δόγματα, υποθέσεις, βεβαιότητες, αν δεν έχω προσπαθήσει να ερευνήσω τον τρόπο λειτουργίας της ανθρωπίνης νοήσεως και μέχρι που φθάνουν οι δυνατότητες της. Αυτή ακριβώς ή θέσις δείχνει γιατί ή μελέτη του φαινομένου της Προπαγάνδας μπορεί να έχει ενδιαφέρον όχι μονό στον τομέα της Πολιτικής θεωρίας όσο, κυρίως, στον τομέα της φιλοσοφικής σκέψεως. Ετσι, ή ερευνά, από το επίπεδο του quid facti μεταπηδά αναγκαστικά στο επίπεδο quid juris και το ερώτημα που επιζητεί τώρα άπάντησι είναι αυτό: «Η Προπαγάνδα υπάρχει. Πώς τούτο είναι δυνατόν;» Αυτό το ερώτημα θα ακολουθήσουμε στα επόμενα μέχρις εκεί που μπορεί να μας οδηγήσει, ανατρέχοντας μετά από σειρά αναλυτικών παρατηρήσεων στις πρώτες αρχές που θα μας δείξουν την ανθρωπινή φύσι. Μέσα σ' αυτές, ή δυνατοτης της ανθρωπίνης Πλάνης θα βρει την βαθύτερη και, θα έλεγα, «μεταφυσική» εξήγησί της¹.

.....
1. «Μεταφυσική» είναι ή ερευνά που ανάγεται στις πρώτες αρχές που προηγούνται της εμπειρίας με την εννοια οτι χωρίς αυτές ή εμπειρία, ως έχει, θα ήταν αδύνατη .Οι αρχές αυτές, για τον λόγο αυτόν, λέγονται A priori, είναι, δηλ., «πρότερες» της εμπειρίας.

Αναζήτηση των αρχών.

Το ενδιαφέρον μου για την Προπαγάνδα υπήρξε, κυρίως, δευτερογενές. Αποτελεί μίαν Case Study, την «μελέτη μιας περιπτώσεως», μέσα στα πλαίσια γενικωτέρων αναζητήσεων στον τομέα της Γνωσιολογίας. Είμαι άπο αυτούς που πιστεύουν ότι ή ερευνά πάνω στην αξία και τις δυνατότητες της ανθρώπινης γνώσεως είναι το πρωταρχικό πρόβλημα και ή αναγκαστική αφετηρία της φιλοσοφικής σκέψεως. Πώς είναι δυνατόν να έχουμε εμπιστοσύνη σε οτιδήποτε παρουσιάζεται ως επιστήμη, δηλαδή ως αληθής και ακριβής γνώσις, αν δεν έχουμε προηγουμένως προσπαθήσει να ερευνήσουμε το όργανο με το οποίον αυτή ή γνώσις καθίσταται δυνατή; Αν μπορώ σε τέτοιο θέμα να χρησιμοποιήσω μίαν υλιστική αναλογία, ασφαλώς δεν μας είναι έπιτρεπτο να ξεκινήσουμε σε μάκρυνα και ριψοκίνδυνο ταξίδι αν δεν γνωρίσουμε πρώτα τον τρόπο που λειτουργεί ή μηχανή του αυτοκινήτου μας και μέχρι που φθάνουν οι δυνατότητές της. Ετσι και στο θέμα της εμπειρικής γνώσεως, δεν είναι επιτρεπτό να σχηματίσω ή να ακολουθήσω οποιεσδήποτε πεποιθήσεις, δόγματα, υποθέσεις, βεβαιότητες, αν δεν έχω προσπαθήσει να ερευνήσω τον τρόπο λειτουργίας της ανθρωπίνης νοήσεως και μέχρι που φθάνουν οι δυνατότητες της. Αυτή ακριβώς ή θέσις δείχνει γιατί ή μελέτη του φαινομένου της Προπαγάνδας μπορεί να έχει ενδιαφέρον όχι μονό στον τομέα της Πολιτικής θεωρίας όσο, κυρίως, στον τομέα της φιλοσοφικής σκέψεως. Ετσι, ή ερευνά, από το επίπεδο του quid facti μεταπηδά αναγκαστικά στο επίπεδο quid juris και το ερώτημα που επιζητεί τώρα άπάντησι είναι αυτό: «Η Προπαγάνδα υπάρχει. Πώς τούτο είναι δυνατόν;» Αυτό το ερώτημα θα ακολουθήσουμε στα επόμενα μέχρις εκεί που μπορεί να μας οδηγήσει, ανατρέχοντας μετά από σειρά αναλυτικών παρατηρήσεων στις πρώτες αρχές που θα μας δείξουν την ανθρωπινή φύσι. Μέσα σ' αυτές, ή δυνατοτης της ανθρωπίνης Πλάνης θα βρει την βαθύτερη και, θα έλεγα, «μεταφυσική» εξήγησί της¹.

- .....
1. «Μεταφυσική» είναι ή ερευνά πού ανάγεται στίς πρώτες αρχές πού προηγούνται της εμπειρίας με την εννοια οτι χωρίς αυτές ή εμπειρία, ως εχει, θα ήταν αδύνατη .Οί αρχές αυτές, για τον λόγο αυτόν, λέγονται A priori, είναι, δηλ., «πρότερες» της εμπειρίας.

Τέχνη Πειθούς.

Ενα άπο τα βασικά προβλήματα πού αντιμετωπίζει ο άνθρωπος από τότε πού αντελήφθη τον έαυτο του σαν μέλος ενός κοινωνικού κύκλου, είναι το πώς θα επηρεάσει το περιβάλλον του, πώς θα πείσει τον πλησίον του για τίς προθέσεις του καί τίς άποψεις του. Το πρόβλημα είναι θεμελιώδες γιατί αναφέρεται στο ένστικτο επιβίωσης καί αυτοσυντηρήσεως από το όποιο πηγάζουν όλα τα λοιπά ένστικτα της ανθρώπινης φύσεως. Είναι, επίσης, καί πρόβλημα πολιτικό διότι ακριβώς προκύπτει από την άντιπαράθεσι του ατόμου προς το κοινωνικό του περιβάλλον. Άφορα την σχέσι του ατόμου με τον «άλλον», δηλ., με τον κοινωνικο κύκλο, την «πόλι». Στήν γένεσί του, ξεκινά με αγαθές προθέσεις. Γνωρίζουμε οτι οί αρχαίοι Έλληνες, λαος καθαρά καί πρώτιστα, «πολιτικός», ως κύριο μέλημα εκπαιδεύσεως είχαν την Τέχνη της Πειθούς την οποίαν έλεγαν «ρητορική». Το θέμα τους ήταν πώς θα πείσουν για να επικρατήσουν. Καί σ' αυτό έξεπαίδευαν τους νέους.

Η ρητορεία για τους αρχαίους ήταν συνδυασμός αλήθειας καί ηδονής. Αναφέρεται οχι μόνο στον Λογο αλλά καί στο Συναισθημα. Ο Σωκράτης θέλει το επιχείρημα να εκφράζει την αλήθεια αλλά με τρόπο πού να ευχαριστεί την ψυχή του ακροατή. Καί είναι φυσικό, ότι όταν προβάλλεις την αλήθεια με τρόπο δυσάρεστο για το άτομο πού την ακούει προκαλείς διπλή απέχθεια. Απέχθεια για το άτομο σου αλλ' ακόμη καί απέχθεια για την ίδια την αλήθεια. Από την βασική αυτή τοποθέτηση ο άνθρωπος εύκολα υπεχώρησε στον πειρασμό να θυσιάσει την αλήθεια καί τον σεβασμό προς την λογική για να εξασφαλίσει μονό την εύχαρίστησι της ψυχής του ακροατή καί, συνεπώς, την εϋνοιά του. Δεν πρέπει να λησμονούμε οτι ή βαθύτερη φυσική έπιδιώξι του ανθρώπου είναι ή ικανοποίησι του Εγώ, αυτού του θεμελιώδους συναισθήματος πού ο Ρουσσώ αποκαλεί Amour de soi καί πού αποτελεί το θεμέλιο του ανθρώπινου ψυχισμού. Κάθε πλήρωσι καί ικανοποίησι του Εγώ, σαν βασικό ένστικτο πού είναι, προκαλεί το συναισθημα της ηδονής καί σ' αυτό ο άνθρωπος είναι πάντοτε προθυμος να θυσιάσει την αλήθεια μαζύ με οτιδήποτε αλλο.

Δύο κατηγορίες Πλάνης.

Αυτά είναι απαραίτητο να λεχθούν για να τοποθετήσουμε το πρόβλημα της ανθρώπινης Πλάνης στην ορθή του προοπτική. Η Πλάνη, το Λάθος, δεν ανήκει μόνο στην καθαρά γνωσιολογική σφαίρα οπως πιστεύουν μερικοί. Έκτος άπο την αθέλητη, την περιπτωσιακή, την δυσάρεστη Πλάνη, υπάρχει καί ή ηθελημένη, ή μονιμη, ή εύαρεστη Πλάνη. Η πρώτη, ανάγεται στη σφαίρα της λογικής, ή δεύτερη στη σφαίρα του συναισθήματος. Η πρώτη Πλάνη μπορεί να θεραπευθεί με την ανάπτυξι των κανονων της Λογικής καί, μέσα στα πλαίσια της επιστημονικής ερευνάς, με την παρατήρησι της εμπειρίας καί με το πείραμα. Αρκεί να «δω» για να καταλάβω το λάθος μου. Η δεύτερη όμως Πλάνη, συνηθέστατα, δεν θεραπεύεται με τίποτε. Ουτε οί κανονες της Λογικής, ούτε ή εμπειρική παρατήρησι, ούτε το πείραμα είναι δυνατόν να την απαλείψουν. Έδώ ισχύει το «ου με πείσεις καν με πείσεις». Είναι ή Πλάνη της ηδονικής Αυταπάτης. Σ' αυτή την δεύτερη κατηγορία Πλάνης, ή οποία βρίσκεται στα θεμέλια του ανθρώπινου ψυχισμού, κατατάσσεται ό φανατισμος, αδιάφορο αν έχει μορφή πολιτική ή θρησκευτική. Ο φανατισμος, στην οποιαδήποτε τυχόν μορφή του αυτή, έχει κοινή, αναγκαία, προέλευσι. Σέ τελευταίαν άνάλυσι ανάγεται σε ολα τα θέματα πού εχουν σχέσι με τον Έρωτα καί το Μίσος (φιλοτης καί κοτος θα ελεγεν ο Έμπεδοκλής με τον τροπο του), δηλαδή σε ανθρώπινα συναισθήματα πού αναφέρονται αντιστοίχως στην πλήρωσι ή στην μή-πλήρωσι του Έγώ, στο βασικο εκείνο στοιχείο Ικανοποίησεως του Amour de soi.

Ο Ρουσσώ υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος στην φυσική του κατάσταση ζει μεμονωμένος και ανεξάρτητος από την «σχέση» του με άλλους ανθρώπους. Ήδη εκ τούτου, λέγει, είναι ευτυχής διότι δεν έχει ανταγωνιστή στην Ικανοποίηση του 'Εγώ. Μονον όταν αναγκάζεται, «άργότερα», να προσαρμοστεί σε κοινωνική συμβίωση, ή αντιπαράταξι με τον «άλλον» μετατρέπει τον Amour de soi σε Amour Propre, δηλ., στο «φιλότιμο» πού του επιβάλλει τον αγώνα, την πάλη, την αντιπαράθεσι με τον «άλλον» καί, ως εκ τούτου, δημιουργεί την δυστυχία του. (Ο Sartre συναινεί στην σκέψι του Ρουσσώ όταν διατυπώνει το περίφημο επίγραμμα «Η Κολασις είναι ο Άλλος»). 'Αλλά είναι φανερο ότι αυτή ή εξεργασία του μετασχηματισμού, πού ο Ρουσσώ αφήνει ανεξήγητη, έχει την ρίζα της στην φυσική κατάσταση του ανθρώπου. Δηλαδή, στην πλήρωσι καί Ικανοποίησι του 'Εγώ, ανεξάρτητα τελείως από την οποιαδήποτε μορφή πού μπορεί να πάρει εκάστοτε ή αντιπαράθεσι. Οί «μορφές» δεν είναι παρά, απλώς, άλλο-τροπίες μιας κοινής ουσίας. Ποια είναι λοιπον ή πληροτης του 'Εγώ για την οποίαν ο άνθρωπος, ακολουθώντας την φύσι του, είναι Ικανός να θυσιάσει την αλήθεια καί να καταφύγει στην ηθελημένη, τη μόνιμη, Πλάνη πού του προσφέρει το συναίσθημα της ηδονής; Μέσα σ' αυτόν τον κύκλο των σκέψεων θα αναζητήσουμε την εξήγησι για την αποτελεσματικότητα της Προπαγάνδας και θα βρούμε τίς A Priori αρχές που καθιστούν την Προπαγάνδα δυνατή.

Η παράνομη διχοτόμησι του ανθρώπου.

Η άνεύρεσι των a priori αρχών είναι το κύριο μέλημα της φιλοσοφίας από την εποχή πού αυτή έκανε τα πρώτα, νηπιώδη, βήματα με τίς, μεστές σε συνέπειες, αρχέτυπες υποθέσεις του Θαλή. Το πρόβλημα συνειδητοποιείται με μεγαλύτερη σαφήνεια μετά την συμβολή του Κάντ στην εξέλιξι της Γνωσιολογίας. Δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε ότι τα πορίσματα του Kant βρίσκονται ήδη διατυπωμένα, με ολη την καθαροτητα της σημασίας τους, από τον Πλάτωνα, όπως προσπαθώ να δείξω στο βιβλίο μου La Theorie de l' Espace chez Kant et chez Platon (Ion, Genée, 1979). Εν τούτοις, οί μέχρι τούδε προσπάθειες προσκρούουν σε ένα αυθαίρετο μεθοδολογικό τέχνασμα: στον διαμελισμο του ανθρώπου σε διάφορες ανεξάρτητες (δπως νομίζεται) μεταξύ τους οντότητες πού ονομάστηκαν «σώμα» καί «πνεύμα», «λογικο» καί «συναίσθημα» ή, ακόμα, για να θυμηθούμε την περίφημη εκφρασι του Πασκάλ, «Λόγος» καί «Καρδιά».

Ο μεθοδολογικός αυτός διαμελισμός ώδήγησε τους στοχαστές σε μία μοιραία «έξειδίκευσι» σε σημείο πού ο ένας αρνείται μέχρι περιφρονήσεως τα πορίσματα του άλλου, Ιδίως μετά την ριζική καί απόλυτη διχοτομησι πού διετοπωσε ο Descartes¹. Όμως, καί οί δύο αυτές φάσεις της ανθρώπινης φύσεως είναι αλληλένδετες σαν τίς δύο όψεις ενός καί του αυτού πράγματος.

Ξεκινώντας λοιπον από το γεγονός ότι ή «Προπαγάνδα υπάρχει» καί ότι έχει αναμφισβήτητη αποτελεσματικότητα φθάνουμε τώρα να εξετάσουμε τίς βαθύτερες ψυχικές εξεργασίες πού την καθιστούν δυνατή, θα δούμε σε λίγο πώς ή αρχικώς φαινομενικά είδική αυτή μελέτη μιας περιπτώσεως μας οδηγεί σε ευρύτερα συμπεράσματα πού αναφέρονται στην ολική ύποστασι του ανθρώπου στήν υπαρξί του καί στην μοίρα του.

.....
1. Η ριζική διχοτόμησι του ανθρώπου από τον Descartes σε «σώμα» καί «πνεύμα» εκφράζεται με την υπερβολή ότι «το ένα θα μπορούσε να υπάρχει καί χωρίς το άλλο»! Εν τούτοις, ή προσπάθεια αυτή του Descartes ήταν μεθοδολογική καί όχι πραγματι οντολογική όπως επιχειρώ να αποδείξω στο αρθρο μου Le Principe de la Distinction chez Descartes στην Revue de Métaphysique et de Morale, Paris, 1978).

Το οτιδήποτε

Το κύριο αποτέλεσμα εφαρμογής της Προπαγάνδας είναι ότι μπορεί να πείσει ένα κύκλο ανθρώπων να πιστεύει **οτιδήποτε**. Ίσως ξενίσει ή λέξις, αλλά ή Ιστορία έχει να μας δώσει τα πιο απίστευτα

παραδείγματα, θα αναφέρω ένα μόνο και θα αφήσω στον αναγνώστη την ασκησι να βρεί τοσα πολλά αλλά, μέσα από δικές του εμπειρίες. Εννοώ «γεγονοτα» τα οποία βρίσκονται σε πλήρη αντίφασι με τα δεδομένα της εμπειρίας αλλά τα οποία έγιναν πιστευτά από ένα σύνολο ανθρώπων ακόμη και όταν μέλη αυτού του συνόλου ήταν τα πιο φωτεινά πνεύματα της ανθρώπινης διανοήσεως. Αυτό θα δείξει το εξής παράδειγμα: Όταν ο Descartes ανέκάλυψε τις βασικές αρχές της θεωρίας του έκανε ένα «τάμα»: να τον αξιώσει ο θεος να επισκεφθεί για προσκύνημα το Λορέττο. Το Λορέττο είναι ένα μικρό χωριό μερικά χιλιόμετρα νοτίως της Ancona στην Ιταλία. Σ' αυτό, ο σημερινος επισκέπτης βρίσκει μια σειρά από επιβλητικά, καλλιμάρμαρα, οικοδομήματα τα οποία περιστοιχίζουν ένα μικρό χώρο πού περικλείεται από τέσσαρες τοίχους χτισμένους με τούβλα. Τα τούβλα είναι έφθαρμένα και μαύρα από την πολυκαιρία αλλά ο χώρος έχει πληρωθεί από πολυάριθμα χάλκινα πανάκριβα καντηλέρια, κρυστάλλινους πολυτελείς πολυελαίους, καντήλια, λαμπάδες, και λουλουδία. Κάρτποστάλ πού πωλούνται για τους τουρίστες δείχνουν τον σημερινό Πάπα να προσεύχεται κατανυκτικά μπροστά στον ενα από τους τούβλινους αυτούς τοίχους. Είναι ο ίδιος χώρος, το ίδιο προσκύνημα, πού τέσσαρες αιώνες πριν, ο Descartes είχε τάξει για σκοπό της ζωής του. Περί τίνος ακριβώς πρόκειται; Ή παράδοσις είναι ακόμα ζωντανή: σε κάποια σταυροφορία, λέγεται, οί αγγελοι πήραν το σπίτι της Παναγίας από την γη του Ισραήλ και το μετέφεραν στο Λορέττο για να το σώσουν από τους απίστευτους! Το Λορέττο παραμένει ακόμα και σήμερα τοπος προσκυνήματος και κερδίζει πολλά χρήματα από τους προσκυνητές. Ας μη θεωρηθεί λοιπόν υπερβολή ή προηγούμενη φράσις ότι ή Προπαγάνδα μπορεί να πείσει ένα κύκλο ανθρώπων να πιστεύει οτιδήποτε και μάλιστα για απεριόριστο χρονικό διάστημα.

Το πρόβλημα στην ελληνική σκέψι

Το φαινόμενο δεν είχε περάσει βεβαίως απαρατήρητο στην αρχαία Ελλάδα. Διότι αυτό το «οτιδήποτε» υπήρξεν ακριβώς και το επίκεντρο της διδασκαλίας των Σοφιστών. Με δάσκαλο τον Ηράκλειτο πού δεν δεχόταν οτι υπάρχουν αιώνιες, αμετάβλητες, αλήθειες («πάντα ρεΐ»), οί Σοφιστές παραδέχονται ότι καμία κρίσις δεν έχει απόλυτο Κυρος. Ο Πρωταγόρας είναι βέβαιος ότι μπορεί να μεταβάλει τον «ήττω λογον εις κρείττω» και να ομιλεί, εξ ίσου πειστικά, υπέρ ή εναντίον οίασδήποτε προτάσεως. Ο Γοργίας αρνεΐται την άπολυτη ύπαρξι του οντος (τουλάχιστον για τίς δυνατοτητες της ανθρωπινής νοήσεως) και μας έδωσε την περίφημη φράσι: «Ουδέν εστιν. Ει και εστιν άκατάληπτον άνθρωπω.. Ει και καταληπτον, αλλά το γε άνερμήνευτον τω πέλας». Και ο Σωκράτης παραδέχεται ότι αν το μαντεΐον των Δελφών τον ανεγνώρισε (μετά το ερώτημα πού εθεσεν ο Χαιρεφών) ως τον σοφώτερον Ελληνα, τούτο πρέπει να οφείλεται στην πεποιθησί του πού εξέφρασε με την φράσι «εν οΐδα ότι ουδέν οΐδα». Ασφαλώς λοιπόν ή Προπαγάνδα βρίσκει την φιλοσοφική της θεμελίωσι στο ρεύμα εκείνο πού, ξεκινώντας από τον Ήράκλειτο, δια μέσου των Σοφιστών, καταλήγει στον αγνωστικισμό και στίς μεταγενέστερες θεωρίες του υποκειμενικου Ιδεαλισμου και του πραγματισμου.

'Αλλά ή αναμφισβήτητη άποτελεσματικοτης της Προπαγάνδας, αυτές οί ίδιες οί εξεργασίες και οί επιτυχίες των μεθοδων «πλυσίματος εγκεφάλου», μήπως δεν είναι ή τρανότερη άποδειξις οτι τα προαναφερθέντα φιλοσοφικά ρεύματα είναι πράγματι αληθή; Νομίζω οτι μία καταφατική άπάντησι θα ήταν άυτοχρημα τραγική για την ανθρωπινη κατάστασι. Εάν ή Προπαγάνδα μπορεί να πείσει ενα κύκλο ανθρώπων να πιστεύει «οτιδήποτε», εάν δεν υπάρχει θετικο κριτήριο αληθείας διοτι «πάντων χρημάτων μέτρον ανθρωπος» —είτε ο κάθε ενας ανθρωπος χωριστά όπως το ήθελε ο Πρωταγορας, είτε ο Ανθρωπος ως γένος οπως, ουσιαστικά, το θέλει ο Κάντ— εάν «αλήθεια» είναι μονον ο,τι εκάστοτε «βολεύει» (it works) οπως υποστηρίζει ο Πραγματισμος του William James τοτε πλέον τί απομένει ορθιο από το οίκοδομημα της ανθρωπινής γνώσεως και επιστήμης;

Παιδεία και «πλύσιμο εγκεφάλου»

Προτού προσπαθήσουμε να βρούμε κάποια διέξοδο μέσα από αυτό το ερώτημα, θα πρέπει να αναφέρω και ενα άλλο διδαγμα πού μας παρέχει αυτή ή case study πού είναι ή μελέτη της Προπαγάνδας.

Το δίδαγμα (επιτείνοντας την αγωνία πού γεννα το παραπάνω ερώτημα) μας το δίνει ή διαδικασία πού είναι γνωστή ως «πλύσιμο εγκεφάλου». Ας δούμε πρώτα περί τίνος πρόκειται παραθέτοντας μερικά σύντομα αποσπάσματα άπο το βιβλίο μου « ' Η Προπαγάνδα» (Β' Εκδ. Σιδέρης, σελ. 154 κέ): «Πώς μπορεί να επέλθει ή επιβολή της βουλήσεως ενός άτομου στην βούλησι ενός άλλου άτομου;... ' Η συμπεριφορά καθορίζεται κυρίως άπο επίκτητες συνήθειες. Γι ' αυτό καί υπάρχει πεδίο για παιδαγωγική εργασία... Το πώς αποκτάται το εθος καθορίζει ό Αριστοτέλης: τάς άρετάς, λέγει, λαμβάνομεν ένεργήσαντες προτερον... Η πραξις λοιπόν πού επιβάλλεται κατ' επανάληψιν σταθεροποιεί το εθος. ' Η έξις γίνεται δευτέρα φύσις. Τούτο ενισχύεται καί με την δημιουργία της έντυπώσεως οτι το άμεσο, κλειστό, κοινωνικό περιβάλλον εγκρίνει την επιβαλλόμενη συμπεριφορά (πβ. «τί θα πει ό κόσμος»). Τώρα ή βία έχει μεταβληθεί σε πειθώ... Έτσι το πλύσιμο εγκεφάλου ακολουθεί την εξής μέθοδο:

α. έξαναγκασμος προς πραξιν (φοβος, απειλή, τιμωρία)

β. συνεχής επανάληψις του (α).

γ. τεχνητή δημιουργία συνειδήσεως οτι ή πράξις είναι ή μόνη πού εγκρίνεται άπο το κοινωνικό περιβάλλον.

δ. έπαινος, ανταμοιβή

Μ' αυτό τον τροπο λειτουργεί ή Ιδεολογική μύησις στα ολοκληρωτικά καθεστάτα. 'Αλλά, αν το προσέξουμε καλλίτερα, ή μέθοδος αυτή δεν είναι άλλη άπο αυτήν πού ολοι μας έχουμε υποστεί κατά την περίοδο της παιδικής μας ηλικίας. Είναι ή μέθοδος του παραδοσιακού σχολείου καί αυτή πού εφαρμοζει ο κάθε γονεύς ανεξαρτήτως εποχής, φυλής ή τοπου, για την διαπαιδαγώγησι της νεολαίας. Τα ολοκληρωτικά καθεστάτα απλώς την προσαρμοζουν στίς ανάγκες της προχωρημένης ηλικίας, άφοϋ την εφαρμόζουν σε ολους τους πολίτες. ' Η εντασι του φόβου, της απειλής, της τιμωρίας, είναι ψυχολογικός ή ίδια ανεξαρτήτως των μέσων πού χρησιμοποιούνται κατ' αναλογία με την ηλικία. ' Η «βέργα» ή το «δεν θα φας το γλυκό σου» αντιστοιχούν καί είναι ψυχολογικός ισοδύναμα, στην φυλάκισι, την απειλή εκτελέσεως, την εξορία στα γκουλάγκ, τα βασανιστήρια. Το «τί θα πει ο θειος σου» ή «τί θα πει ό κόσμος» αντιστοιχεί στην βίαιη δημιουργία ενός στενού κύκλου πού εξασφαλίζεται με την απομόνωσι άπο το ελεύθερο περιβάλλον, με το σιδηρούν παραπέτασμα, όπου το «τί θα πει ο κόσμος» καθορίζεται άπο το τί λέγει ο καθοδηγητής, ο τοπος, το ραδιόφωνο, ή τηλεόρασι, πού υπάγονται όλα σε «κοινωνικό έλεγχο»! Έτσι ολοι πράγματι «πειθονται» ως προς το τί πιστεύουν καί το πώς θα φερθούν. Καί ολοι παρουσιάζουν «ομοψυχία» ως προς την άποκρυστάλλωσι της ιδέας του «αληθούς» καί του «σωστού»¹. Αλλ' αν το πλύσιμο του εγκεφάλου στα ολοκληρωτικά καθεστάτα βλέπουμε οτι, ουσιαστικά δεν διαφέρει άπο την γενικώς αποδεκτή μεθοδολογία της παιδικής μας δια-παιδαγωγήσεως, τούτο είναι ακριβώς πού εντείνει την αγωνία μας ως προς το Κυρος των εκάστοτε αξιών. Καί μ' αυτή την διαπίστωση γίνεται ακόμη πιο αγωνιώδες το ερώτημα πού θέσαμε πιο πάνω —«τί τοτε απομένει ορθιο άπο το οικόδομημα της ανθρώπινης γνώσεως καί επιστήμης;».

.....

1. Πβ. το βιβλίο μου «Η Δημοκρατία, μορφές καί έννοια», Σιδέρης, Κεφ. 3.

Ή αξιωματική μέθοδος

Καί δεν είναι μόνον αυτά. Επί αιώνες οί άνθρωποι ήσαν βέβαιοι οτι ή Γεωμετρία οπως διατυπώνεται άπο τον Ευκλείδη ήταν οχι μόνο σωστή (αφοϋ επί αιώνες έλυναν μ' αυτήν οποιοδήποτε θεώρημα) αλλά επί πλέον ήταν καί «αποκλειστική». Οπως γνωρίζουμε, ή Γεωμετρία του Ευκλείδη ξεκινά με πέντε βασικές αρχές πού τίθενται εξ ύπαρχής ως αυταπόδεικτα αξιώματα. Το πέμπτο αξίωμα είναι αυτό πού γενεές επί γενεών έχουν αποστηθίσει στο σχολείο καί λέγει οτι «άπο σημείο έκτος ευθείας μόνον μία παράλληλος αγεται». Κανείς δεν αμφισβητούσε ποτέ οτι με βάσι αυτό το αξίωμα, δύο παράλληλες ευθείες δεν πρόκειται ποτέ να συναντηθούν στην προέκτασί τους. Τούτο ήταν μία απόλυτη αλήθεια. Παρ' όλα αυτά, άπο καιρό είχε παρατηρηθεί οτι το αξίωμα αυτό του Ευκλείδη, πού διαβεβαιώνει τί θα συμβεί σε δύο ευθείες στο άπειρο μέλλον, κάθε άλλο παρά αυταπόδεικτο ήταν. Διότι, απλούστατα, δεν μπορεί να υπάρξει εμπειρία (καί, συνεπώς, έπαλήθευσι) του απείρου μέλλοντος. Έγιναν πολλές προσπάθειες

«αποδείξεως» αὐτοῦ του αξιώματος χωρίς επιτυχία. Μέχρις οὗτου ἑνας Ἰησουίτης Ἱερέυς, ὁ Geronimo Saccheri (1667-1733), προσπαθεῖ να το ἀποδείξει δια τῆς «εἰς ἀτοπον ἀπαγωγῆς». Ἐσκέφηθῃ δηλαδὴ ὅτι εἰάν ἀντικαταστήσει τὸ αξίωμα τούτο με τὸ ἀντίθετο του θα ἀπεδείκνυε ὅτι ἦταν ἀδύνατο να υπάρξει ἕνα συνεπὲς σύστημα Γεωμετρίας —«οπερ ἀτοπον»!

Ἐν τούτοις, ὁ ἀγαθὸς Ἱερέυς διεπίστωσε ὅτι με τὴν μέθοδο αὐτὴ δὲν ὠδηγεῖτο σε καμμίαν ἀντίφασιν. Ἀντιθέτως, ἀνεκάλυπτε μίαν νέον Γεωμετρίαν πού ἦταν μεν τελείως «ἀσυνήθιστη» ἀλλὰ εἶχε τὴν ἴδιαν ἀκριβὴ συνέπειαν ὡς καὶ ἡ Γεωμετρία του Εὐκλείδῃ. Ὁ Σακκέρι, ἐμποτισμένος με τὴν «ἀλήθειαν» με τὴν ὁποίαν εἶχε γαλουχηθεῖ, ἀρνήθηκε με «βδελυγμίαν» να παραδεχθεῖ τὴν ἀνακάλυψίν του. Μονον κατὰ τὸν ἐπομενον αἰῶνα τρεῖς μαθηματικοὶ ἀπο τρεῖς διαφορετικὰς χώρας, χωρίς ἀμοιβαίαν ἐπαφὴν καὶ χωρίς να γνωρίζουν τὴν ἐμπειρίαν του Σακκέρι, φθάνουν σε ἀνάλογα συμπεράσματα. Ἦσαν ὁ Lobatchewski ἀπο τὴν Ρωσίαν, ὁ Bolyai ἀπο τὴν Οὐγγαρίαν καὶ ὁ Gauss ἀπο τὴν Γερμανίαν, πού ἀπέδειξαν ὅτι διάφορες παραλλαγές του αξιώματος τῶν παραλλήλων μας δύνουν Ἰσάριθμες μὴ-Εὐκλείδειες Γεωμετρίας, πού κάθε μία ἀπὸ αὐτὰς, αὐτοτελὲς, εἶναι τοσο «συνεπὴς» (δηλ. δὲν ὀδηγεῖ σε ἀντίφασιν) ὅσο καὶ ἡ Εὐκλείδειος!

Ἡ ἀνακάλυψις τῶν μὴ-Εὐκλείδειων γεωμετριῶν ἔχει σημασίαν πού ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης. Στὸν τομέαν τῆς Φιλοσοφίας καὶ Ἰδίως τῆς θεωρίας τῆς Γνώσεως, ἔχει δεῖξει με τὸν πιο κατηγορηματικὸν τρόπον ὅτι ἕνα ὁποιοδήποτε σύστημα σκέψεως ἐξαρτάται ἀπὸ ἕνα πρωτογενὲς σύνολο «αρχῶν» πού ἔχουν τεθεῖ ἢ ἐπιλεγεί με τυχαίαν ἢ ἠθελημένην αὐθαιρεσίαν. Το τελικὸν μάλιστα κτοπημα στὸς οπαδούς τῆς θεωρίας τῶν «ἀναλλοίωτων ἀληθειῶν» θα δύσει ἕνας ἄλλος Γερμανὸς μαθηματικὸς, ὁ Kurt Gödel. Πρὶν ἀπὸ αὐτόν, ὁ David Hilbert (1862-1943), εἶχε ἀφιερῶσει τίς μεγαλύτερας προσπάθειες τῆς ζωῆς του θέλοντας να ἐδραιώσῃ τὴν ἀπόλυτην συνέπειαν τῶν μαθηματικῶν ἐν γένει, με τὸ να δεῖξει τὴν ἀπόλυτην συνέπειαν ἐνὸς οἰουδήποτε χωριστοῦ συνόλου αξιωμάτων. Οἱ προσπάθειες του συνεχίζονταν χωρίς ἐπιτυχίαν ὅταν ὁ Gödel ἔρχεται να ἀποδείξει με ἀναμφισβήτητην μαθηματικὴν ἀκρίβειαν ὅτι ὁποιαδήποτε «ἀποδείξεις» τῆς υποθέσεως του Hilbert εἶναι ἀπολύτως ἀδύναται. Πράγματι, ἡ συνέπειαν ἐνὸς συστήματος αξιωμάτων δὲν μπορεῖ να ἐδραιωθεῖ ἐντὸς του συστήματος ἀλλὰ πρέπει να ἀναχθεῖ σε ἕνα ἄλλο σύστημα, ἢ συνέπειαν τοῦ ὁποίου θα πρέπει να ἐδραιωθεῖ ἀναφορικὰ πρὸς κάποιον ἄλλο σύστημα, κ.ο.κ. ad infinitum! Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν μπορῶ να κρίνω ἕνα σύστημα ἀξίων ἀν δὲν τὸ παραβάλω με ἕνα ἄλλο σύστημα πού ἔχω ἤδη ἐγὼ θέσει ἐκ τῶν προτέρων με δική μου, αὐθαίρετην ἐπιλογὴν.

Ἡ μεταξίωσι τῶν αξίων

Ὅλα λοιπὸν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τίς ἐπιλογές μας ὡς πρὸς τὸ σύστημα αξιωμάτων, ἀπὸ τὴν ἀξιωματικὴν μέθοδον πού ἔχουμε ἀκολουθήσει. Οἱ ἐπιλογές αὐτὰς εἶναι, ἄραγε, αὐθαίρετως ἐλεύθερες ἢ μήπως πρᾶγματι ἔχουν ἐπιβληθεῖ ἀσυνειδήτως κατὰ τὸ προαναφερθέν «πλύσιμον ἐγκεφάλου» τῆς Παιδείας ἢ τῆς πολιτικῆς; Μέχρι πού μπορεῖ να ὀδηγήσει τὸν ἄνθρωπον ἢ συστηματικὴν, μεθοδευμένην, ἐπίμονη καὶ ἀποκλειστικὴν Προπαγάνδαν; Μέχρι πού μπορεῖ να φτάσει αὐτὴ ἢ «μεταξίωσι τῶν αξίων»; Φεύγοντας ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν μαθηματικῶν θα ἐπαναλάβω ἕνα παράδειγμα τῆς καθημερινῆς ζωῆς πού δίνω στὸ βιβλίον μου «Ἡ Δημοκρατία, μορφές καὶ ἐννοια» (Σιδέρης, σελ. 43): «Κατὰ μίαν ἐρευνὰ πού ἐγένετο ἐν τῇ Κούβαν ἀπὸ τὴν γαλλικὴν τηλεόρασιν (Φεβρ. 1985) ὁ ἀνταποκριτὴς ἐρώτησε μίαν Κουβανὴν 18 ἐτῶν «ποιος θα ἦταν γι' αὐτὴν ὁ ιδεώδης σύζυγος». Ἡ κοπέλλα ἀπήντησεν ἀδίστακτα: τὸν θέλω να εἶναι καλὸς ἐπαναστάτης καὶ να συχνάζει ἐν τῇ συγκεντρώσει τοῦ κόμματος! Τούτο ἀποτελεῖ ἕνα σύστημα αξίων καὶ με αὐτὴν τὴν βᾶσιν ἢ Κουβανὴν νεαρὴν κοπέλλα λύνει ἕνα θεώρημα τῆς ζωῆς τῆς. Με ἀνάλογον τρόπον μίαν νεαρὴν κοπέλλα κατὰ τὸν Παπικὸν Μεσαίωνα, κάτω ἀπὸ τὴν ὑποσυνειδήτην ἐπίδρασιν τῶν αξιωμάτων τῆς ἐποχῆς τῆς, θα ἀπαντούσε στὸ ἴδιον ἐρώτημα: τὸν θέλω να εἶναι καλὸς Καθολικὸς καὶ να πηγαίνει κάθε Κυριακὴν ἐν τῇ Εκκλησίᾳ. Ἴσως θα πρόσθετε ὅτι τὸν ἠθέλε να παρακολουθεῖ εὐλαβικὰ τὴν πυρπολήσιν τῶν αἵρετικῶν ἐν τῷ ὄντι-ντά-φέ, ὡς ἢ ἡ Κουβανὴν θα τὸν ονειρευοταν να πρωτοστατεῖ μασὺ τῆς ἐν τῇ ἐκτέλεσει τῶν «ρεβιζιονιστῶν», τῶν «προδοτῶν» ἢ τῶν «ἀντιδράστικων τῆς συντήρησης». Δύο ἀνάλογα συστήματα αξίων, ἀκριβῶς ὡς τὸ αξίωμα τῶν παραλλήλων κατὰ τὴν γεωμετρίαν εἴτε τοῦ Εὐκλείδῃ εἴτε τοῦ Λομπατσέφσκυ, τὰ ὁποία λύνουν ἰσοδύναμα καὶ χωρίς ἀντιφάσεις τὸ τεθὲν θεώρημα»!

Ὅλα αὐτὰ ρίχνουν φῶς ἐν τῇ ἀρχικῇ μας προτασίᾳ ὅτι ἡ Προπαγάνδα ἔχει τὴν δύναμιν να κάνει τὸν ἄνθρωπον να πιστέψῃ «ὅτιδήποτε». Ἡ ἀποτελεσματικότης τῆς Προπαγάνδας εἶναι γνωστὴ σε ὅλους μας. Ἀλλὰ θα πρέπει να κατανοήσουμε ποιες εἶναι οἱ βαθύτερες ψυχικὰς ἐξεργασίας πού τὴν καθιστοῦν

δυνατή. Εάν ξέρουμε τί ακριβώς συμβαίνει στον ανθρώπινο ψυχισμό μπορούμε καλλίτερα, αφ' ενός μεν να εντείνουμε την αποτελεσματικότητα καί, αφ' ετέρου, να αμυνθούμε στην διαβρωτική της επίδρασι.

Ἡ ψυχολογική αρχή

Θα θίξουμε δύο αρχές. Ἡ πρώτη είναι ψυχολογική. Κατά τον Descartes ἡ ανθρώπινη Πλάνη οφείλεται στο γεγονός, οτι ενώ το Λογικό μας είναι περιορισμένο, ἡ Βούλησις το ξεπερνά πάντοτε καί εκτείνεται στο Απειρο. Ἐνας στωικος φιλοσοφος ελεγεν οτι «καί αν φθάσω στο τέλος των επιθυμιών μου καί επιδιώξεων θα μπορώ πάντοτε να σηκώσω το δάκτυλο καί να δείξω πιο πέρα». Πράγματι, ο άνθρωπος είναι το μοναδικον ον της δημιουργίας πού εχει την έννοια του Απειρου. Ὅπως σωστά το έχει δείξει καί πάλιν ο Descartes, δεν μπορώ να καταλάβω το πεπερασμένο αν προηγουμένως δεν ξέρω το απειρο. Το Απειρο είναι ἡ θεμελιώδης έννοια του καθαρού Χώρου, προϋποθεσι κάθε εμπειρίας, οπως εξηγώ στο βιβλίο μου *La Théorie de l' Espace*. Ὁ άνθρωπος, γεννημένος με την τάσι για τελειοποίησι, με την βούλησί του να εκτείνεται στο Απειρο, είναι καταδικασμένος να μην είναι ποτέ ευχαριστημένος μ' αυτό πού έχει. Αυτή λοιπον ἡ νοσταλγία προς το Απειρο είναι ἡ κυριώτερη είδοποιος διαφορά του ἀπο τα λοιπά ζώα της δημιουργίας. Καί είναι το στοιχείο εκείνο πού αποτελεί το υπόβαθρο ολοκλήρου του ανθρώπινου ψυχισμού.

Κάθε φορά, ἕνας ποθος συνιστά ἕνα Σύμβολο πού γίνεται, γι' αυτή την φορά, ο «σκοπός της ζωής» καί το επίκεντρο του εντοπισμού της προσοχής της ανθρώπινης συνειδήσεως. Ὅταν Ικανοποιείται, ο άνθρωπος περνα μία παροδική κατάστασι ψυχικής γαλήνης. Ὅταν ομως αντιμετωπίζει εμπόδια, τότε ο άνθρωπος διέρχεται περίοδο ψυχικής εντάσεως οπου κυριαρχεί το αγχος της ανασφάλειας καί της ἀνελευθερίας. 'Αλλά ἡ ἐπίτευξι του Σκοπου-Εἰδώλου καί ὅταν ἀκομη συντελεῖται, είναι μονο προσωρινή. Το ξέρουμε, οτι οταν ο άνθρωπος αποκτήσι αυτό πού θέλει «σηκώνει το δάκτυλο για να δείξει πιο πέρα». Καί τούτο διοτι ο Σκοπος, καθ' ἑαυτον, δεν είναι το Α ἢ το Β αντικείμενο, δηλαδή κάτι το πεπερασμένο πού ὑποκειται στίς απαιτήσεις του Λογικού καί της Εμπειρίας. Ὁ Σκοπος, καθ' ἑαυτον, είναι το Απειρο πού αναφέρεται στίς απαιτήσεις της Βουλῆσεως καί το οποίο δεν έχει αντίστοιχο σχηματοποιημένο αντικείμενο στον κοσμο των αἰσθήσεων. Ὁ ποθος λοιπον είναι ὑπέραισθητός. Ἐτσι ο Σκοπος αὐτος παίρνει ἐκάστοτε, με την μεσολάβησι των νοητικῶν κατηγοριῶν, την μορφή ἑνος αντικειμένου το οποίον, τότε καί πάντα προσωρινά, ενεργεί ως Σύμβολο του Σκοπου. Το αντικείμενο λοιπον είναι πάντοτε το «διάμεσο», το «μεταξύ». Για τον λογο αὐτον, ἡ ἐκάστοτε «μορφή» αὐτου του Συμβολου δεν έχει καμμία εσωτερική σημασία. Γι' αὐτο καί μπορεῖ εύκολα να είναι, οπως ἔχουμε πει, ΟΤΙΔΗΠΟΤΕ.

Ὅταν ὑπάρχει ανικανοποίητος ποθος καί, συνεπώς, ψυχική εντασι, το ἔργο της Προπαγάνδας είναι ευκολο. Πιάνεται σ' αὐτον τον ανικανοποίητο ποθο πού έχει καταλάβει την συνείδησι καί υἰοθετεῖ το τυχον τεθέν αντικείμενο του. 'Αλλά καί ὅταν ἀκομη δεν ὑπάρχει ἄμεση ψυχική εντασι, το ἔργο της Προπαγάνδας δεν είναι δύσκολο. Δεν εχει παρά να «σηκώσει το δάκτυλο καί να δείξει πιο πέρα». Κ' ἔτσι να δημιουργήσει ἕνα νέο Ποθο, με κάποιο νέο αντίστοιχο Ἀντικείμενο-Σύμβολο πού θα το κάνει έντεχνα να πληρώσει ολοκληρο τον χώρο της συνειδήσεως.

Πάνω σ' αυτήν την ψυχολογική ἀλήθεια ἐπαίξε το σύνθημα «εὔμεροῦν οἱ ἀριθμοί καί πάσχουν οἱ ἄνθρωποι» το οποίον, κατασκευασμένο ἀπο την μοιραία οἰκογένεια των Παπανδρέου, ὑπῆρξεν ἡ ἀπαρχή της οἰκονομικής καταστροφῆς της 'Ελλάδος. 'Υπο οἰεσδήποτε υλικές συνθήκες, είναι ευκολο να πείσεις τον οἰονδήποτε ἄνθρωπο, ἀκομα καί οταν κολυμπά μέσα στην πιο ἐκδηλη χλιδή, οτι «πάσχει». Διοτι, οπως δείξαμε, ο Ποθος, οπου τον φέρνει ἡ τάσι της τελειοποίησεως, είναι πάντοτε στο Απειρο καί ποτέ σ' ἕνα κάποιο συγκεκριμένο καί πεπερασμένο αντικείμενο. (Αυτήν την νοσταλγία προς το Απειρο, ονομάζω Μεταφυσικο Ενστικτο καί σ' αὐτο θεμελιώνω την Αἰσθητική καί την Ἠθική, δηλ. το σύνολο του ανθρώπινου ψυχισμού).

Ἡ γνωσιολογική αρχή

Ἡ δεύτερη βασική αρχή είναι γνωσιολογική. Αν ἡ πρώτη αναφέρεται στον ψυχισμο του ἀνθρώπου (δηλ. στην Βούλησι, οπως θα ἔλεγε ο Descartes), ἡ δεύτερη αναφέρεται στο τροπο λειτουργίας του

ανθρώπινου Λογικού. Καί το ανθρώπινο Λογικό, όπως το έδειξε ο Kant, έχει από την φύσι του ώρισμα εφόδια με τα οποία συνθέτει την γνωστή εμπειρία. Τα εφόδια αυτά, με τα οποία εργάζεται ή Νοησις, είναι ο Χώρος και ο Χρονος ως και οι «κατηγορίες», κυρίως, του «Ολου», του «Πέρατος» και των «Σχέσεων». Παραθέτω ένα απόσπασμα από το βιβλίο μου «Η Προπαγάνδα» (σελ. 161) που δείχνει αυτήν την νοητική εξεργασία: «Το πρωτογενές «δεδομένο» (στη συνείδησι) είναι το Απειρον-Ολον, το οποίον όμως είναι άκομη άπροσδιοριστο. ' Η νοησις θα το θέσει σε χώρο, θα το κατατάξει σε χρόνο και θα εφαρμοσει σ' αυτό τις «κατηγορίες» της. Δηλαδή, στην «δεδομένη» ολότητα θα επιβάλει το πέρασ για να προσδιορίσει το «αντικείμενο», να το χωρίσει από τα «άλλα» και να «εντοπίσει την προσοχή στο μέρος».

Αυτή είναι ή θεμελιώδης διαδικασία του ανθρώπινου Λογικού την οποίαν εφαρμόζουμε κάθε μέρα στην πράξι. Ας δούμε τί συμβαίνει. Όταν μπαίνουμε, π.χ., σε μία αίθουσα έχουμε, αρχικώς, την έντοπωσι του «Ολου», μίαν έντοπωσιν όμως ασαφή και συγκεκριμένη. Αν μας ζητήσουν να περιγράψουμε την αίθουσα τότε το μυαλο μας θα κάνει αμέσως μία κατάτμησι αυτής της αίθουσας (εφαρμογή της κατηγορίας του Πέρατος) και θα αρχίσει να εντοπίζει την προσοχή σε κάθε χωριστο σημείο κατά σειρά. Ακριβώς όπως θα έκαναμε αν μέσα στο σκοτάδι θέλαμε να αντιληθούμε που βρισκόμαστε με την βοήθεια ενός προβολέως. Αυτό συμβαίνει διότι το Λογικό μας είναι, όπως ξέρουμε, «πεπερασμένο», δηλαδή δεν μπορεί να έχει «ένορασι του παντος ταυτοχρόνως». Βέβαια, δεν θα γνωρίσουμε ποτέ την «αλήθεια» για το που βρισκόμαστε αν δεν ρίξουμε την εστία του φωτος διαδοχικά και «διεξοδικά» σε κάθε τμήμα αυτού του «δεδομένου» Ολου. Σκοπος λοιπόν της μαθήσεως είναι ή ακατάπαυστη πορεία έρευνης στο Ολον. Επειδή όμως το Ολον είναι Απειρο, αυτό δείχνει το ποσο περιορισμένη και προβληματική είναι ή γνώσι της αλήθειας για τον άνθρωπο. Διότι Αλήθεια δεν είναι ποτέ ή Α ή Β μεμονωμένη περίπτωση αλλά το σύνολο του συμπλέγματος των Σχέσεων. Η Πλάνη λοιπον είναι ο «έντοπισμος της προσοχής» σ' ένα μέρος του Ολου και ή αθέλητη (ή και ηθελημένη) αγνοια του πλέγματος των Σχέσεων. Σκοπος και μέθοδος της Προπαγάνδας είναι ο «έντοπισμος της προσοχής» στο ηθελημένο μέρος του Ολου. Ενας τέτοιος εντοπισμός της προσοχής είναι λοιπον και οι διάφορες «επιλογές» ενός συστήματος αξιών που έκαναμε, όπως είπαμε, είτε με την καθοδήγησι της Παιδείας είτε με τον εξαναγκασμο της μεθοδου του «πλυσίματος εγκεφάλου»!

Ή αναπόφευκτη μοίρα

Και μ' αυτά επανερχομαστε τώρα στο άρχικο αγωνιώδες ερώτημα: Εάν είναι έτσι, τότε τί απομένει ορθιο από το οικοδομημα της ανθρώπινης γνώσεως και επιστήμης; Μήπως ο άνθρωπος είναι πάντοτε καταδικασμένος, διότι αυτή ακριβώς είναι ή φύσις του, να ζει πάντα μέσα στην πλάνη και ηδονή της Αυταπάτης; Αφού το ανθρώπινο Λογικό δεν μπορεί παρά να εργάζεται πάντα μέσα στην διεξοδικότητα των εντοπισμών της προσοχής, αφού δεν είναι απόλυτα σε θέσι να έχει «ένορασι του παντος ταυτοχρόνως», αφού ή υπέρτατη Αλήθεια είναι ακριβώς μια τέτοια και μόνο έννορασι (δηλ. το σύνολο του άπειρου πλέγματος των σχέσεων), τότε ποιο είναι το κύρος της ανθρώπινης γνώσεως; Μ' αυτά γίνεται τώρα πολύ καθαρότερη ή κατανοησι της εννοίας που ο άνθρωπος αποδίδει ανέκαθεν στην «Σοφία του θεού». Ο θεός δεν είναι «πεπερασμένος» σαν το ανθρώπινο Λογικό —και αυτό ο άνθρωπος το λέγει και το καταλαβαίνει γιατί έχει επίγνωσι της λειτουργίας της νοήσεως σε αντίθεσι με το Μεταφυσικο Ενστικτο, άλλοιώς θα ήταν απολύτως αδύνατο να το πει και να το καταλάβει. Ο θεος είναι «Πάνσοφος» διότι είναι Απειρος, είναι «πανταχού παρών», είναι «τα πάντα πληρών», είναι Αυτος «ος τα πανθ' ορά»! Είναι ή απόλυτη αρνησι των κατηγοριών της νοήσεως που αλλοιώνουν την Αλήθεια. Εδώ, ακριβώς, με την προηγηθείσα ανάλυσι, ο άνθρωπος καταλαβαίνει πλήρως την φυσική, την αιώνια, την ακατάλυτη «ταπεινότητα» του μπροστά στην Ιεροτητα της Αλήθειας! Μήπως λοιπον οί Σοφισταί είχαν δίκαιο, μήπως ο άνθρωπος είναι καταδικασμένος να μείνει πάντοτε το μοιραίο θυμα μιας εκάστοτε Προπαγάνδας;

Το θέμα είναι πελώριο και δεν μπορεί να εξαντληθεί σ' αυτό το σημείωμα. Την μοιραία ανθρώπινη Αυταπάτη, που βρίσκει διέξοδο προς το ποθητό Απειρο με την Τέχνη, τον Ερωτα και την θρησκεία, προσπαθεί να εξηγήσει ή θεωρία της Ολοκληρώσεως, Όπως αρχέτυπα διαγράφεται στο βιβλίο μου «Στροφές και Αντιστροφές». Αλλ' αυτά δεν απαντούν στο ερώτημα «τί απομένει ορθιο από το οικοδομημα της ανθρώπινης γνώσεως και επιστήμης» που δεν αναφέρεται στην συναισθηματική αλλά στην λογική υποστασι του ανθρώπου. Καί αυτό το πρόβλημα θα προσπαθήσω να προσδιορίσω

κλείνοντας αυτό το σημείωμα, διότι, όπως έχουμε πεί, δεν επιτρέπεται να «διαμελίζουμε» τον ανθρωπο σε ανεξάρτητες μεταξύ τους οντοτητες.

Το απατηλό Σύμβολο

Απο τις προηγούμενες σκέψεις έχει γίνει κατανοητο γιατί ή γνώσι του 'Απολύτου καί της Αλήθειας (με κεφαλαίο Α) είναι οπωσδήποτε **ανέφικτη** για το ανθρώπινο Λογικο. Εδώ, ή διχοτομησι σε Λογο και Συναίσθημα (στην δυαρχία Λογικο-Καρδιά του Πασκάλ), δείχνει ακριβώς την διττή ύποστασι του ανθρώπου. Ή πορεία προς το Απειρο, ό θεμελιώδης ποθος του ανθρώπου, θα επιτευχθεί με την Ηθική, με την Τέχνη, με τον Ερωτα καί την θρησκεία —τομείς πού βρίσκονται έξω καί πέραν άπο τις δυνατοτητες καί εξεργασίες του Λογικού, ως προς το συναίσθημα πού προκαλούν. Εφ' οσον όμως οί τομείς αυτοί παίρνουν αναγκαστικά «μορφή» μέσω της εξεργασίας της Νοήσεως (Χώρος, Χρόνος, Κατηγορίες), τοτε το «αντικείμενο» τους θα είναι πάντοτε ενα Σύμβολο, καί το Σύμβολο αυτό μπορεί να είναι οτιδήποτε. Αύτος ο τομεύς των Συμβολων είναι ή Χώρα των θαυμάτων της Προπαγάνδας. Το οτι αυτό είναι ακριβώς μία άναποφευκτη Μοίρα για τον ανθρωπο, αποδεικνύεται άπο το γεγονός οτι ή Προπαγάνδα υπάρχει καί είδαμε στα προηγούμενα πώς τούτο είναι δυνατόν! Ή ανθρώπινη Ιστορία, οχι μονο ως προς το περιεχομενο της αλλά καί ως προς την εκφρασι αυτού του περιεχομένου είναι μία σειρά επεισοδιών της άναποφευκτης ανθρώπινης Μοίρας —της διαλεκτικής του Απείρου καί του Πέρατος με το παιχνίδι των Συμβολων! Υπάρχει λοιπον μία μονιμη, βασική, κοσμογονική ανθρώπινη Αυταπάτη. Αυτή είναι ή φυσική κατάστασι του ανθρώπου. Καί θα πρέπει να τονίσουμε κάτι άλλο: οτι αυτή ακριβώς ή φύσις του ανθρώπου προηγείται της Λογικής, αναφέρεται στο Είναι, κ' έτσι πάντοτε κυριαρχεί. Γι' αυτό, οπως λέγεται, ή Προπαγάνδα έχει άπήχησι στην μάζα, επιζητεί τον «κατώτερο κοινο πνευματικο παρονομαστή». Διοτι, ο άνθρωπος δεν είναι «ζών λογικον». 'Ο άνθρωπος εγινε ζών λογικον. Ή Προπαγάνδα, έχοντας άπήχησι στη μάζα, έχει άπήχησι στον πρωτογονο, προλογικο, άνθρωπο —δηλαδή στον άνθρωπο τον «γνήσιο», έτσι όπως βγήκε από το εργαστήρι της φύσεως. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο των σκέψεων θα τοποθετήσουμε την φράσι του Descartes ότι ο ανθρωπος έχει πρώτα επίγνωσι του Απείρου καί υστέρα γνώσι του πεπερασμένου. Καί μ' αυτό, επίσης, θα δώσουμε δίκαιο στον Ρουσσώ, ο οποίος υποστηρίζει ότι ή ανάπτυξι του Λογικού είναι μεταγενέστερη καί δεν απαντάται στον ανθρωπο της φύσεως. Καί εκεί, ακόμη, θα πλησιάσουμε με περισσότερη κατανόησι τα πορίσματα του Λεβύ-Μπρύλ ό όποιος έμίλησε για το «προλογικο» στάδιο του πρωτογόνου, στον όποιον οί εξεργασίες της λογικής καί ιδίως ό Νόμος της Ταυτότητος καί της Αντιφάσεως (πού εξαρτώνται από την κατηγορία του Πέρατος) βρίσκονται ακόμη σε πλήρη σύγχυσι. Στην εξέλιξη αυτής της σφαίρας θα τοποθετήσουμε ακόμη καί την άκρως σημαντική κίνησι του ρομαντισμού πού άρχισε περί το τέλος του 18ου αιώνος καί έσήμανε την άποθέωσι του Μεταφυσικού Ενστίκτου. Κατ' αυτήν, ή ζωή είναι μόνον ένα παιχνίδι της φαντασίας, της ηθελημένης Πλάνης, της ηδονικής Αυταπάτης πού διέπει ή νοσταλγία του Απείρου. Γι' αυτό καί ό Σίλλερ γράφει οτι ό άνθρωπος δεν είναι ποτέ τόσο άνθρωπος παρά μονον οταν «παίζει». Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια του εμφύτου ρομαντισμού δεν θα έδισταζα να κατατάξω την άπήχησι πού έχει στην ψυχή των νέων ή ουτοπία του μαρξισμού.

Ή διέξοδος

Αυτά όλα είναι, ίσως, ωραία ως εξήγησις, αλλά ή πρακτική αντιμετώπιση της ζωής ζητά μια διέξοδο: τί δέον γενέσθαι; Είναι μοιραίο για τον ανθρωπο να υποκύπτει στους οποιουσδήποτε εκάστοτε βίαιους «εντοπισμούς της προσοχής» πού εκμεταλλεύονται τον πάντα κυρίαρχο (καθ' ο βαθύτερο) τομέα του Συναισθήματος; Ίσως το υπέρτατο, άίδιο, 'Αγαθό να μη το γνωρίζουμε. 'Αλλά γνωρίζουμε το εντοπισμένο, το πρόσκαιρο 'Αγαθό. Για την πεπερασμένη 'Αλήθεια μπορούμε να έχουμε επιστήμη εφ' όσον τηρούνται ώρισμένες λογικές προϋποθέσεις. Καί ασφαλώς κάποιος τρόπος θα πρέπει να υπάρχει για να σταματήσουμε αυτήν την ανακύκλησι της ιστορίας όπου ή μία Προπαγάνδα διαδέχεται την άλλη, ή προηγούμενη Αυταπάτη δίνει την θέσι της στην επόμενη. Την θεραπεία θα την αναζητήσουμε όχι μέσα στα πλαίσια του συναισθήματος όσο μέσα στα πλαίσια του Λογικού. Τα του Καίσαρος τω Καίσαρι.

Όταν γνωρίζουμε τώρα, μετά τις ανωτέρω αναλύσεις, ότι το ανθρώπινο Λογικό επιτελεί το έργο του, αναγκαστικά, με μία σειρά «εντοπισμών της προσοχής» και όταν βλέπουμε ότι κύριος σκοπός της προπαγάνδας (και γενικότερα της Πλάνης, της Αυταπάτης) είναι ή διατήρησι ζωντανού στην συνείδησι του ηθελημένου εντοπισμού, τότε ασφαλώς ή λύσις προβάλλει μόνη της. Διότι λύσις είναι ή επέκτασι του πεδίου των Σχέσεων, ή παρακολούθησι της 'Αλήθειας σε όσο το δυνατόν ευρύτερη εκτασι του πλέγματος αίτιων και αποτελεσμάτων, ή διεύρυνσι του περιορισμού. Καί τοῦτο επιτυγχάνεται μονό με την ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ. Η ελευθερία λοιπον της πληροφορήσεως, ή ελευθερία της εκφράσεως, ή ελευθερία της εποπτικής προβολής, ή ελευθερία της διατυπώσεως των γνωμών και των άποψεων, ή ελευθερία στην προβολή διαδοχικών «εντοπισμών της προσοχής», είναι το μοναδικό μέσον απαλλαγής άπο την δουλεία της Αυταπάτης. Το ρομαντικό στοιχείο στη φύσι του ανθρώπου, ας το αφήσουμε να βρει διέξοδο στον τομέα της Τέχνης, της Ηθικής και του Ερωτα. Μέσα σ' αυτό το «παιχνίδι» ο άνθρωπος θα ξανοιχτεί στο Απειρο για να γνωρίσει το συναίσθημα της ευτυχίας. Αυτό είναι το «νόστιμον ήμαρ» της μεταφυσικής ηδονής. 'Αλλά στον τομέα της ζωής, της καθημερινής υπάρξεως, κυριαρχεί το θετικιστικό στοιχείο πού κι ' αυτό ανήκει άναποσπαστα στη φύσι του ανθρώπου, και περιορίζει την άτιθαση Βούλησι μέσα στα πλαίσια της γνώσεως, της επιστήμης, του Όρθου Λογου, δείχνοντας της πώς δεν μπορεί να τα ξεπεράσει. Ο θετικισμός συμβαδίζει με τον ρομαντισμό διοτι και τα δύο είναι συμπληρωματικά και όχι αντιφατικά στοιχεία της φύσεως του ανθρώπου. Ετσι το «παιχνίδι» μπορεί και συμβιβάζεται με την «φρόνησι».

Επίλογος

Και για να τελειώσουμε με την ...συνήθεια του Κάτωνος (Delenda Carthago!) θα πρέπει να καταβάλουμε κάθε προσπάθεια για την άπελευθέρωσι των μέσων ενημερώσεως (Ραδιόφωνο, Τηλεορασι) άπο την αρπάγη μιας κομματικής ολιγαρχίας πού λυμαίνεται την 'Ελλάδα. Ο Α. Παπανδρέου αναλαμβάνει πολυέξοδες πρωτοβουλίες για την διαφύλαξι της Παγκοσμίας «Ειρήνης». Δεν έχει, μέχρι σήμερα, ψελλίσει λέξιν για την αίμάσσουσαν Ελευθερία, θα πρέπει όμως να θυμόμαστε ολοι το μάθημα της ιστορίας: ότι όποτε το Έθνος των Ελλήνων ευρέθη προ του διλήμματος να επιλέξει μεταξύ Ελευθερίας και Ειρήνης δεν έδιστασε ποτέ να θυσιάσει την Ειρήνη! Αυτό είναι ακομη μία έλπις για τον λογικό άνθρωπο. Διοτι έχει καταλάβει ότι ή Ελευθερία του «Λογικού» του είναι το υπέρτατο Άγαθο και το ασφαλέστερο μέσον για την πορεία προς το Απειρο πού ορέγεται ή «Καρδιά» του. Σέ τελευταίαν άνάλυσι, ο Descartes και ο Pascal, μέσα στην βαθύτερη ανθρώπινη φύσι τους, δεν είναι αντίπαλοι. Είναι αδέρφια.

